

végfelhasználók egyben a rendszer fenntartói és kiszolgálói is.

/TUROFF, M.–HILTZ, S.R.: The electronic journal: A progress report. = Journal of the American Society for Information Science, 33. köt. 4. sz. 1982. p. 195–202./

(Domokos Miklósné)

Információs technológia és személyes felelősség

Az újítások bevezetését komoly viták szokták megelőzni, hiszen ezek általában drasztikus változásokat idéznek elő az ember környezetében. A számítógépek elterjedése is felér egy hatalmas újítási folyamattal. A harmadik generációjú számítógépek megjelenése utat nyitott a számítógépes hálózati rendszerek irányába, azaz a *totális rendszerszemlélet* felé.

A totális rendszereknél az adatgyűjtés és a gépi feldolgozás *megelőzi* a feladatok manuális végrehajtását. Ez a folyamat „az ítélhetőzatal gépesítése”. Az új információs technológia elterjedésével az ember intuitív ítélhetőzatalait algoritmusok helyettesítik. Elérkezett az az idő, amikor a közép- és felsővezetők munkája jórészt helyettesíthető számítógépes rendszerekkel. A vezetési funkciókat olyan feladatokká tagolják, amelyek számítógépi programokkal végrehajthatók. A középvezetői pozíciók számítógéppel való helyettesítése ill. megszüntetése folytán a kommunikációs lánc emberi tényezői is géppel helyettesítődnek.

Egyesek szerint elérkezhetünk odáig is, hogy sem egyetlen ember, sem a szakértők bármennyire is kvalifikált csoportja nem lesz képes megérteni az intézmény működéséhez elengedhetetlen adatokat tartalmazó információs rendszerek folyamatait és módszereit, és ekkor már a *rendszer* maga veszi át a vezető feladatait, azaz megteremti a szervezeti kereteket, kitűzi a fejlődés irányát, és irányítja az embereket.

Az előzőeket figyelembe véve nem csoda, hogy az információs technológia kiterjedt használata az intellektuális alkalmatlanságtól és a kudarcotól való félelmet idézte elő.

Nemcsak a modern tudomány, hanem a mennyiség meghatározása korának kezdete is *Galileo* nevéhez fűződik. Az információtudomány területén éppenúgy, mint más tudományterületeken is, a tudósok csak néhány releváns tényezőt határoznak meg mennyiségileg. A releváns tényezők válogató és részleges mennyiségi meghatározásán alapuló döntések így óhatatlanul csak részben lesznek helytállóak.

Vajon milyen hatása lesz az ítélhetőzatal elszemélytelenedésének és automatizálásának a társadalomra?

Mennyiben tudja az automatizálással járó személytelen kommunikációs csatornákat kompenzálni az információs szakértő? Az információs rendszereket mindig a társadalmi környezet formálja. Ezért döntő, hogy a rendszertervezők túllássanak a folyamatábrákon, és mindig a rendszer használóját, kulturális és értékrendszerével együtt magát a társadalmat vegyék figyelembe. Tehát: a rendszertervezési folyamatban ne csak az információs szakember szakmai tudása, hanem emberi megfigyelései is érvényesüljenek.

/KLEMPNER, I. M.: Information technology and personal responsibility. = Special Libraries, 72. köt. 1981. 2. sz. p. 157–162./

(Pröhle Éva)

Ismeretek vagy információ — a könyvtár céljának válsága

A szakirodalomban, napisajtóban, rádióban és televízióban nyilvánosságra hozott írások, tanulmányok, nyilatkozatok, előadások egy idő óta mind sűrűbben teszik fel a kérdést:

mi is korunk könyvtárának célja?

a hagyományos könyvtáron túljárt-e az idő?

könyvtáridegen tevékenység-e a „naprakész” információs igény kielégítése?

Könyvtárosok, tájékoztatási szakemberek és nemkönyvtárosok egymástól sokszor gyökeresen eltérő állásfoglalásai jól jelzik nemcsak a téma időszerűségét, de cseppfolyós kialakulatlanságát is. S bár még korántsem lezártak a viták, bizonyára alkalmasak meggyorsítani a folyamatot, amelyben a válságba került hagyományos könyvtár megtalálja megillető helyét a tájékoztatás új rendszerében.

Az alábbiakban számos szerző egymással polemizáló írásából kiemelt s témákat más-más oldalról megvilágító néhány nézetet, a könyvtárról, illetve tájékoztatásról vallott felfogást mutatunk be azzal a céllal, hogy a különböző állásfoglalások ütköztetése révén jussunk közelebb a válaszhoz: melyik is lehet a válságból kibontakozásnak, a könyvtár megmaradásának útja?

Előljáróban megállapíthatjuk, hogy a könyvtár nagy múlttal rendelkező intézménye a *közvéleményben* mindenkor az irodalom őrzőjeként, az emberi értelem és öntudat letéteményeseként élt; „irodalom” alatt pedig elsősorban a *könyvet* értették és értik, még ha ide sorolhatók egyéb információhordozók is. Legújabbban azonban annak lehetünk tanúi, hogy az ún. *referenz szolgáltat* igénye nyomul előtérbe.

A referenz munka, mint speciális szolgáltatás, a megnövekedett gyűjteményekben való eligazodás megkönnyítésére fejlődött ki, de csak napjainkban vált mint

„információs szolgálat” a könyvtárügy válságának kulcskérdésévé. Amíg ugyanis a közérdekű információs központok társadalmi haszna magától értetődőnek fogadható el, már kevésbé ilyen közvetlenül magától értetődő az olvasás hasznossága, továbbá amikor prognózisok, tanulmányok hívják fel a figyelmet az új információs technika vívmányainak reális és képzelte kihívására, akkor a könyvtáros is rákényszerül arra, hogy az „információt” alaposabban, új módon vegye szemügyre.

A szerzők egy része abból indul ki, hogy a könyvtárosoknak mindenképp saját szerepüket kell világosan látniuk. Szakítaniuk kell tehát eddigi „tévhitükkel”, ugyanis nem lehet feladatuk csak az ingyenes *információs anyagoknak*, hanem sokkal inkább magának a bármely formában igényelt *információnak* a rendelkezésre bocsátása.

Itt találkozunk először, majd a későbbiekben gyakoribb visszatérően a „coping information” kifejezéssel, amely alatt első közelítésben egyebek között azok az információk értendők, amelyeket a rádió, a tv, az újságok és az információs központok sugároznak szét.

Mégis, éppen sűrű előfordulása miatt, szükségesnek tartjuk megkíséríteni a „coping” fogalom kissé behatós megközelítését, jelentésének körülírását, felhasználva ehhez a szerzők más-más szempontokat hangsúlyozó megvilágításait. A szóban forgó információ mindenestre különbözik a tájékoztatástudományban eddig megszokottól; ugyanis a „coping information” körébe tartozik a gyakorlati élet megkívánta, a minden állampolgárt érintő és érdeklő, a praktikus tudnivalókat tartalmazó s mint ilyen állandóan változó és bővíthető, az időrabló és idegörlő utánjárásokat megrövidítő vagy éppen feleslegessé tevő, a munkát, az életvitelt közérdekű útbaigazításokkal segítő információk végeláthatatlan választéka. A „coping information” tehát felfogható az információval való lépéstartásnak, együttthaladásnak, az információban való részvételnek, a naprakészségnek, a közérdekűségnek. A fogalom, a tevékenység jellemzésére a továbbiakban mi a „gyakorlat-orientált” jelzőt választottuk.

Válaszként az elektronikus kommunikáció, főként a képernyőújság kihívására, egyre konkrétan rajzolódik ki a tanulmányokban a jövő könyvtárképe. Ezek szerint a könyvtár látná el az új rendszereket információval: szolgáltató a különféle programokat, pl. a házilag tárcsázható szoftver-gyűjteményhez, a képernyőújsághoz, a mikroszámítógépek és az online párbeszéd rendszerek oktatásához, továbbá a különféle korosztályokhoz szóló, iskolaelőkészítő, olvasási készségfejlesztő, valamint a számítástechnikával megbarátkoztató tanfolyamokhoz; de aktívan bekapcsolódhatna olyan információs adatbázisok szolgáltatásába is, amelyek egyrészt a kormányzati programokba nyújtanak betekintést (foglalkoztatási programok, adók elosztása, beruházások stb.), másrészt az egyes intézményekről (vállalati ügyek, kormányhivatalok, közintézmények, tanácsadó ügynökségek

stb.) adnak naprakész felvilágosítást. A lehetőségek felsorolása korántsem teljes, de annál figyelmeztetőbb, hogy a már meglévő és még várható igényeknek elébe kell menni, nehogy túllépjen rajtunk az idő.

Az új rendszerek információellátójaként fogja a könyvtár elhelyezni adatbázisait a központi szolgáltató rendszerekben. Ezek az adatbázisok tájékoztatnak a könyvtár állományáról, az új beszerzésekről, az új szolgáltatásokról, az aktuális könyvtári eseményekről, a nyitvatartás idejéről, a fiókkönyvtárak szolgáltatásairól stb.

Még azok a könyvtártudósok is, akik régebben könyvtártól idegen „látomásként” ítélték el e könyvtárképet, ma már a számítógépesített információ befogadásának szükségességét vallják. Ennek ellenére felvetődik a kérdés: vajon a jelzett „gyakorlat-orientáltság” túlsúlyra billenése nem fogja-e egyrészt a könyvtár ügyét tévútra vinni, eltorzítani, másrészt maga a társadalom nem torkollik-e kilátástalan zsákutcába?

Az aggodalom sajnos nem alaptalan. Helyet kapnak napjaink sajtójában olyan követelések, amelyek szerint ma már korszerűtlenség a könyvtárról mint az öntudat fejlesztőjéről, a gondolat szabadságának fejlesztőjéről szólni, az idők szava inkább azt kívánja meg a könyvtártól, hogy a fennkölt „szemetet” szórja ki, s töltsen fel polcát a közígyénynek megfelelőbb könnyű olvasmányokkal, magazinokkal. Eszerint az így értelmezett „gyakorlat-orientáltság” lenne a könyvtár feladata a légvárak építésének további erőltetése helyett.

Ilyen és hasonló negatív nézetekkel a józanabb vitatkozók szembeszállnak ugyan, de nem titkolják véleményüket, hogy az élet követelményeihez idomuló könyvtárnak meg kell változtatnia eddigi hagyományos gyakorlatát, és a jövőben az egyént az információval összehozó társadalmi katalizátor szerepét kell betöltenie. Tulajdonképpen ez sem más, mint „gyakorlat-orientált” információ, amihez ésszerű helyet éppen a könyvtár tud teremteni.

A különféle dokumentumok szolgáltatása és a referenz-tevékenység eddig is a könyvtári munka szerves részét képezte. Az új típusú, közérdekű információs és forrástájékoztató szolgáltatások ellátása azonban már más megközelítést követel. Megkívánja a könyvtár részéről az információs tanácsadást, értelmezést, a választást a könyvtáron kívülre is; megkívánja tehát a megértő közeledést az emberek sajátos problémáihoz. Csak ilyen elvek szellemében újulhat meg a könyvtár, s válhat – de kell is válnia! – információs központtá, amelyben az egymást kiegészítő hagyományos és közérdekű tájékoztató szolgáltatások a közönség minden rétege számára elérhetők.

A közkönyvtárak előtti perspektívákat elemzi a Kanadai Könyvtáros Egyesület tanulmánya (Project Progress: A Study of Canadian Public Libraries), és a téma körül kavargó vitákban úgy foglal állást, hogy – szerinte –

éppen a számítástechnikára alapozott információs technika lesz képes megteremteni azt a légkört, amelyben az új információs igények kielégítése terén a közkönyvtárak vezető szerepet nyerhetnek. Viszont – s ezt is hangsúlyozza a tanulmány – ennek előfeltétele az, hogy a könyvtárosi hivatás és a könyvtári szolgáltatások ne ragaszkodjanak hagyományos meghatározásukhoz.

Az elmondottakból jól lemérhető, hogy a nézetek viaskodása mindvégig a gyakorlat-orientált információ szerepe, helye, értelmezése körül zajlik. Az értelmezések, a fogalmak tisztázását segíti elő és hozza közelebb az egyes szerzők javasolta további pontosítás. Eszerint a „tudás/tudomány/ismeret” (knowledge) gyűjtőfogalmában feltétlenül el kell különítenünk egymástól a *valamiről* való ismeretet (knowledge about) a *valaminek* az ismeretétől (knowledge of). A megkülönböztetés nem veendő a szavakkal való játéknak, hiszen míg az előbbi a diák, a tudós, a történész, a mérnök, a szakember területe, azoké, akik feladata a világról, a társadalomról, az emberről alkotott ismereteink bővítése, addig az utóbbi valamennyiünk közös tulajdona, mindazon szokások, útbaigazítások, tudnivalók összessége, amelyek a mindennapi élet folytatásához szükségesek.

Az információs központok célja, jelenlegi tevékenysége is éles bírálatok keresztüztüében áll, s e bírálatok végső kicsengése az, hogy gátjaivá váltak a megértésnek, a *valamiről* való ismereteknek. A vonatkozó irodalom áttekintése és az elméleti szociológia ugyanis azt sugallja, hogy ezeket az információs központokat a közönség érdekében a gyakorlat-orientált információ gazdjaként szervezték meg, sőt, a „coping” szó maga is ilyen társadalmi színezetű szándéokra utal. A működő információs központok a „coping” nevében megelégszenek a kapitalista társadalom problémáival való „küzdéssel”, lépéstartással, az okok elemzése nélkül. Tény tehát – szögezi le határozottan az egyik bíráló – hogy az információs- és forrástájékoztató központok látszólagos újszerűségük, demokratikus voltuk ellenére inkább a fennálló állapotok szocializáló ügynökeiként működnek.

Bizonyos, hogy az állampolgárnak sem a meglévő intézmények szaporítására, sem az információk egymástól való elszakítására nincs szüksége. Társadalmunk egyetlen, könyvekkel bíró közintézményének, a könyvtárnak nem a gyökeres felforgatásával, hanem ésszerű modernizálásával szolgáljuk csak a haladást. A helyes arányok kialakítására annál is éberebben kell ügyelnünk, mert a modern technika bővölete nem egy ismert könyvtártudóst is megszedített, amikor szinte hipnotikusan tapadtak minden újhoz (kezdvé a telefonnal, töltőtollal, írógéppel és mozgóképpel stb.), s cserélték fel a könyvtárosi szemléletet a műszaki hivatással.

A reagálások – s nemcsak könyvtárosi tollakból – józan mértéktartásra intenek. Arra, hogy a gépesítés bálványozásával, az elgépiesedés veszélyével szemben vissza kell helyezni régi jogaiba magát az *olvasást*, az olvasás megszerettetését. Újra tudatosítani kell, hogy a könyvtárak célja, hivatása a kultúra szolgálata – olvasás, elsősorban olvasásra nevelés útján. A könyvek nyújtotta gyarapodás több és más a tények/adatok/információk hajszolásánál, általuk juthatunk el a szellemi fejlődéshez, a személyiség kialakulásához.

Ugyanez a problémakör foglalkoztatta a világhírű professzort, *Alvin Toffler*-t is a *Jövő sokkja* (Future Shock) c. művében. Megállapítja, hogy a ránk zúduló információáradatban éppen az információs központok „jövöltábol” fajult odáig a helyzet, hogy a ma embere a képkockákra szabdalni információ-töredékek pergőtüzébe került. Elérkeztünk a ponthoz – s a folyamat folytatódik! –, amikor a társadalom mind elkeseredettebben „kér időt” az információk megemésztésére, átgondolására, hogy a kaleidoszkopszerű képkockákból összeállíthassa, kialakíthassa saját világgképét.

A megtett vargabetű után érkezünk el ismét az olvasás „újra felfedezéséhez”, ahhoz, hogy a töredék-információk egységes képpé formálásához csakis a könyv, az irodalom, az olvasás adhatja meg az egyén számára a képességet, a lehetőséget. Azokon a területeken, ahol a bizonyítás, az elmélyedés a lényeges, ott minden forradalmi változás ellenére is megmarad a könyv mint pótolhatatlan csatorna, ahol viszont nincs szükség mérlegelésre és kitartó gondolkodásra – pl. közkedvelt szórakoztatásoknál, vagy konkrét tényadatok felsorakoztatásánál –, ott egyéb csatornák nyilván alkalmasabbak lesznek.

Ütköztettük egymással a lényegesebb vitapontokat a könyvtár megkérdőjelezett rendeltetéséről. Hisszük, hogy az elmondottakból világossá vált, hogy a könyvtár fennmaradásának, kiteljesedésének kulcsa: információs központtá való fejlődése. A könyvtár, mely mindenkor otthona volt és marad az irodalomnak, műveltségnek, az élet értelmét jelentő tudásnak, az új gyakorlat-orientált feladatok ellátása közben sem feledkezhet meg nemes, felelősségteljes missziójáról: az olvasás gyönyörűségére való nevelésről.

/S. D. NEILL: Knowledge or information – a crisis of purpose in libraries = Canadian Library Journal, 39. köt. 2. sz. 1982. p. 69–72./

(Zoltán Imre)